

LBRIS

We know
books

Lucian Periș

**Prezențe catolice
în Transilvania, Moldova
și Țara Românească
(1601-1698)**

Traducere din limba italiană de **William Bleiziffer**
Cuvânt înainte de cardinal **Lucian Mureșan**
Traducere revizuită, prefață și argument de **Ovidiu Ghitta**
Ediție îngrijită de **Livia-Maria Bodea**

Galaxia Gutenberg

2024

CUPRINS

Argument.....	5
Cuvânt înainte la prima ediție.....	7
Prefață la prima ediție – 2005.....	10
Introducere.....	18
1. Istoriografia referitoare la Biserica latină din Transilvania, Moldova și Țara Românească în secolul XVII.....	23
1.1. Premisele istorice, culturale și religioase pentru un studiu al catolicismului latin în Transilvania, Moldova și Țara Românească în secolul XVII.....	27
1.2. Reforma religioasă printre sașii transilvăneni.....	30
1.3. Reforma calvină în Transilvania.....	31
1.4. Apariția unitarianismului în Transilvania.....	33
1.5. Catolici și ortodocși, după Reforma protestantă.....	34
1.6. Reorganizarea Bisericii latine după Reforma protestantă.....	37
2. Catolicii și viața politică din Transilvania, Moldova și Țara Românească (1601-1698).....	40
2.1. Biserica latină din Transilvania.....	40
2.1.1. Începutul persecuției din secolul XVII (1601-1604).....	40
2.1.2. Biserica latină din Transilvania în anii de maximă persecuție din secolul XVII (1604-1613).....	44
2.1.3. Autonomia Transilvaniei sub dominația otomană. Domnia lui Gabriel Bethlen (1613-1629).....	50
2.1.4. Activitatea școlară protestantă din Transilvania.....	52
2.1.5. Politica internă și externă a lui Bethlen față de confesiuni.....	53
2.1.6. Biserica catolică din Transilvania și raporturile ei cu principii calvini (din 1630 până la venirea Habsburgilor).....	58
2.1.7. Măsuri absolutiste ale calvinismului transilvănean în timpul domniei lui Gheorghe Rákóczi I (1630-1648).....	62
2.1.8. Politica Principatului Transilvania după 1650.....	66
2.2. Biserica latină și viața politică din Moldova și Țara Românească (1601-1698).....	72
2.2.1. Catolicii din Moldova în vremea domnilor din familia Movilă (1601-1611). Transferul scaunului episcopal de la Argeș (Țara Românească) la Bacău (Moldova).....	72
2.2.2. Începutul numirii unor episcopi polonezi în Moldova, în sec. XVII.....	76
2.2.3. Căderea în dizgrație a episcopului Lubieniecki. Gaspar Grațiani, „cruciatul” catolic (1619-1620).....	79
2.2.4. Biserica latină din Moldova în perioada instabilității politice și a dezordinilor provocate de lipsa episcopilor rezidenți (1627-1634).....	84
2.2.5. Vasile Lupu și catolicismul.....	87
2.2.6. Controversa dintre conventuali și iezuiți în timpul domniei lui Vasile Lupu.....	88
2.2.7. Situația episcopiei de Bacău și amestecul politic al Poloniei-Lituaniei (1634-1653). Poziția Congregației De Propaganda Fide.....	91
2.2.8. Catolicismul din Moldova între anii 1653-1698. Decăderea misiunilor.....	97
2.2.9. Biserica latină din Țara Românească și viața politică (1601-1632).....	104
2.2.10. Biserica latină din Țara Românească între 1632-1678.....	110

2.2.11. Biserica catolică din Țara Românească în timpul domniilor lui Șerban Cantacuzino (1678-1688) și Constantin Brâncoveanu (1688-1714)	119
3. Misiunile iezuite din Transilvania și Moldova în secolul XVII	126
3.1. Relansarea Reformei catolice în Transilvania (1601-1610)	126
3.1.1. Colegiile și viața misionară	126
3.1.2. Situația generală a misiunii iezuite din Transilvania între 1601-1606	133
3.1.3. Propuneri contrareformatoare ale iezuiților din Transilvania (1602-1603)	137
3.1.4. Persecuția unitariană din anul 1603	140
3.1.5. Retragerea iezuiților. Reîntoarcerea lor alături de generalul Basta	143
3.1.6. Misiunea din Secuime în primii ani ai secolului XVII	146
3.1.7. Iezuiții din Transilvania și revolta lui Ștefan Bocskai (1604-1606)	147
3.2. Polemică iezuiților cu unitarienii și calvinii ardeleni (1602-1606). Intervenția lui Giovanni Argenti S. J.	155
3.2.1. Preludiul	155
3.2.2. Aspecte doctrinare conținute în primul pamflet al lui Giovanni Argenti S. J. (Dieta de la Mediaș din 14 septembrie 1605)	156
3.3. Expulzarea iezuiților și reîntoarcerea lor (1610-1616)	160
3.3.1. Evoluția spre absolutismul calvin	160
3.3.2. Întoarcerea iezuiților (1615-1616)	163
3.3.3. Reînflorirea misiunii iezuite (1616-1630)	166
3.3.4. Disputele dintre autorii protestanți și catolici pe marginea politicii lui Bethlen	171
3.4. Misiunea iezuiților în Banat	174
3.4.1. Preludiul (1618-1619)	174
3.4.2. Sosirea iezuiților în Banat	177
3.4.3. Deschiderea misiunii iezuite din Caransebeș (1625)	179
3.5. Iezuiții din Transilvania în contextul noii evoluții religioase a principatului (1630-1687)	187
3.5.1. Iezuiții și absolutismul calvin	187
3.5.2. Intervenția lui Ferdinand III de Austria	192
3.5.3. Apariția puritanismului în Transilvania	196
3.6. Misiunile din Alba Iulia și Mănăștur. Reînființarea școlilor catolice (1616-1650)	198
3.6.1. Rolul lui István Színi S. J. și al lui István Móry S. J.	198
3.6.2. Viața religioasă a catolicilor din Alba Iulia la mijlocul sec. XVII	202
3.6.3. Viața religioasă și școlară în misiunea din Mănăștur (1650)	204
3.6.4. Viața internă a școlii iezuite din Mănăștur (1650)	207
3.6.5. Iezuiții din Transilvania și ambianța confesională locală	208
3.6.6. Sosirea armenilor în Transilvania	214
3.7. Episcopii latini și iezuiții în lumea transilvăneană (1600-1698)	215
3.7.1. Preludiul (1600-1610)	215
3.7.2. Status-ul, vicarul și arhidiaconul catolicilor	222
3.7.3. Status-ul și apărarea drepturile catolicilor	224
3.7.4. Habsburgii și Biserica latină din Transilvania	228
3.7.5. Seria episcopilor de Alba Iulia aleși în secolul XVII	230
3.8. Misiunea iezuiților în Moldova (secolul XVII)	232
3.8.1. Antecedentele și misiunea lui Pál Beke S. J.	232
3.8.2. Sosirea și activitatea lui Pál Beke la Iași	236
3.8.3. Regresul misiunilor iezuite din Moldova după 1660	242

3.9. Reforma catolică și influența ei culturală în Moldova și Țara Românească.	
Reacția greco-slavă	246
3.9.1. Situația din Moldova în vremea lui Vasile Lupu.....	246
3.9.2. Școala greacă (de inspirație catolică) din Țara Românească	248
4. Prezențe franciscane în Transilvania, Moldova și Țara Românească (1601-1698)	254
4.1. Franciscanii observați	254
4.1.1. Misiunea din Transilvania	254
4.1.2. Misiunile din parohii și prefectii franciscani observați.....	262
4.1.3. Numirea unui episcop titular, ca vicar apostolic pentru Transilvania	268
4.1.4. Viața pastorală și raporturile misionarilor cu clerul latin căsătorit.....	270
4.1.5. Misiunea franciscană din Banat în secolul XVII. Preliminariile.....	274
4.1.6. Câteva figuri de misionari franciscani sosiți în Banat în secolul XVII	276
4.1.7. Misiunea din Banat după 1650.....	278
4.1.8. Misiunea franciscanilor observați în Țara Românească și Moldova (1601-1698)	281
4.1.8.1. Preliminarii politico-religioase.....	281
4.1.8.2. Misiunile și domnii români.....	285
4.1.8.3. Propaganda Fide și misiunile observaților în Țara Românească și Moldova .	288
4.1.8.4. Observanții bulgaro-croați în Țara Românească	294
4.1.8.5. Episcopii polonezi non rezidenți și intervenția Romei	295
4.1.8.6. Vizita lui Marco Bandini în Moldova.....	297
4.1.8.7. Începutul jurisdicției episcopilor franciscani din Bulgaria asupra Bisericii latine din Moldova și Țara Românească	303
4.1.8.8. Vicarii apostolici în Moldova	306
4.1.8.9. Misiunile franciscane moldo-valahe după 1672	311
4.2. Misiunile franciscanilor conventuali în Moldova și Țara Românească	313
4.2.1. Intervenția Congregației De Propaganda Fide.....	313
4.2.2. Misiunile și diversitatea lor.....	318
4.2.3. Specificul misiunilor conventualilor în Moldova și Țara Românească	322
4.2.4. Misionarii și prefectii conventuali din Moldova și Țara Românească	324
4.2.5. Misiunile apostolice și activitatea lor în Moldova și Țara Românească.....	328
4.2.6. Episcopul de Bacău și conflictul său cu misionarii Propagandei Fide.....	331
4.2.7. Prefectul Angelo Petricca din Sonnino	333
4.2.8. Convertirea sașilor din Câmpulung.....	335
4.2.9. Noii prefecti și vizitatori apostolici.....	337
4.2.10. Convocarea și importanța Sinodului Ortodox de la Iași din 1642	339
4.2.11. Sinodul latin de la Cotnari (1642).....	342
4.2.12. Desprinderea misiunii din Moldova și Țara Românească de vicariatul patriarhal de Constantinopol (1646-1650)	345
4.2.13. Misiunile franciscanilor conventuali după 1650. Raporturile lor cu ortodocșii.....	348
4.2.14. Misionarii italieni și situația politică dificilă din Moldova și Țara Românească.....	354
4.2.15. Un prefect italian în Moldova, la sfârșitul secolului XVII.....	363
BIBLIOGRAFIE.....	367
HĂRȚI, ILUSTRAȚII.....	383
INDICE DE LOCURI.....	395
INDICE DE NUME.....	411

1. Istoriografia referitoare la Biserica latină din Transilvania, Moldova și Țara Românească în secolul XVII

La nord de Dunăre, aproape înconjurate de ținuturi cucerite de otomani, Transilvania, Țara Românească și Moldova se distingeau prin autonomia lor în fața Islamului și prin pluriconfesionalism. Alături de ortodocși, aici trăiau armeni, calvini, luterani, catolici de rit latin, unitarieni, evrei, anabapțiști și sabatarieni. În Evul Mediu, datorită Ungariei și Poloniei, aceste teritorii rămăseseră deschise influenței religioase și culturale a Occidentului, în vreme ce vecinătatea otomanilor încuraja accesul către Orient. Mai trebuie pusă în ecuație și vigouroasa tradiție bizantină conservată de Biserica ortodoxă locală, puternic influențată de cea greacă din Constantinopol¹.

În România, unul dintre primii cercetători interesați de problema catolicismului latin a fost episcopul Melchisedec (Ștefănescu). În lucrarea *Papismul și situația actuală a Bisericii ortodoxe în regatul României*², el se dovedește însă a fi prea atașat unei perspective ortodoxe asupra chestiunii, foarte critică la adresa catolicismului latin. În 1887, din inițiativa lui Eudoxiu Hurmuzaki, s-a început tipărirea bogatei colecții de *Documente privitoare la istoria românilor*³, lucrare utilă pentru reconstituirea cadrului politic și religios al secolului XVII.

¹ N. Iorga, *Byzance*, p. 130-175. Referitor la aceasta, vezi și Corina Nicolescu, *Le couronnement*, p. 647-663 și Șt. Pascu, *Petru Cercel*, p. 162-170.

² Ep. Melchisedec, *Papismul*, passim; se poate vedea și studiul lui C. Diculescu, *Episcopul Melchisedec*, p. 60-149.

³ E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, supplem. I-II, vol. VIII, vol XII.

Teza de licență a profesorului Ioan Andrei, *Încercările romano-catolicilor de a-i atrage pe români la biserica papistă* (teză ce are în atenție originea catolicilor din România), a fost, din păcate, din pricina exageratului său partizanat ortodox, o prea firavă tentativă de a aprofunda problematica⁴. Cel care a deschis într-adevăr noi căi pentru cunoașterea și înțelegerea situației creștinismului apusean în spațiul balcanic a fost Nicolae Iorga. În 1901, prin inițierea seriei *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (alcătuită din documente inedite), istoricul a depășit toate demersurile anterioare.

Istoricul greco-catolic Augustin Bunea, în lucrarea *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*⁵, s-a ocupat de vechile episcopii latine fondate în ținuturile locuite de românii ortodocși. În 1905, Radu Rosetti a publicat în *Analele Academiei Române* studiul *Ungurii și episcopiile catolice din Moldova*⁶, ce a contribuit substanțial la cunoașterea originii catolicilor moldoveni. În 1902, Carol Auner scrie lucrarea intitulată *Unele momente de la începuturile Bisericii române*, în care face o analiză a istoriei Bisericii catolice din spațiul românesc între secolele XIII-XV⁷. Colecția documentară a lui I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*⁸, chiar dacă e mai săracă în izvoare pentru unele perioade, se reține ca o contribuție serioasă la istoria catolicismului din Moldova. Romul Cândea a publicat în 1917, la Universitatea din Leipzig, teza de doctorat intitulată *Der Katholizismus in den Donaufürstentümern*, din care lipsesc însă izvoarele poloneze.

Doi franciscani români, Dominic Niculăeș și Iosif Petru Pal, în câteva lucrări de popularizare⁹, nu au reușit să se elibereze de opiniile mai vechi asupra rolului misionarilor din propriul ordin, în care vedeau „apostolii latinității Bisericii românești”. Intenția lor a fost aceea de a demonstra contrariul tezei ortodoxe: „românul nu poate fi decât ortodox”. În consecință, din cartea citată a lui Pal nu lipsesc afirmații de genul: „preoții franciscani... au

⁴ I. Andrei, *Încercările romano-catolicilor*, passim.

⁵ A. Bunea, *Ierarhia românilor*.

⁶ R. Rosetti, *Ungurii și episcopiile catolice*, p. 247-322.

⁷ Cele mai importante studii ale lui C. Auner au fost publicate în *Revista catolică: Începuturile episcopiei de Bacău*, an I, 1912, p. 383-408; *Episcopia Milcoviei*, an II, 1913, p. 47-62; *Episcopia catolică a Severinului*, p. 226-245; *Episcopia de Siret*, an. III, 1914, p. 60-80; *Episcopia Milcoviei în veacul al XVI-lea*, p. 567-577; *Cei din urmă episcopi de Siret*, an. IV, 1915, p. 439-451.

⁸ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, vol. I.

⁹ I.P. Pal, *Originea catolicilor din Moldova*.

fost în toate timpurile propovăduitori ai adevărurilor veșnice și pionieri ai adevăratei civilizații”¹⁰. Opera celor doi este, așadar, mai degrabă triumfalistă și propagandistică, decât științifică. Mult mai importante sunt contribuțiile lui I. Ferent¹¹ referitoare la începuturile Bisericii latine din Moldova, mai ales acelea care au în obiectiv prezența în zonă a cavalerilor teutoni.

În mod special, rețin apoi atenția cercetările întreprinse de Francisc Pall, Virginia Vasiliu și George Călinescu¹². Aceștia nu doar că au adunat o cantitate impresionantă de documente primare, dar au și contribuit la justa interpretare a istoriei Bisericii latine din cele trei principate, între secolele XVII–XVIII. Interesante relatări asupra condiției catolicilor se întâlnesc în volumele colecției *Călători străini despre țările române*¹³. Cei implicați în realizarea acestui corpus reproduc o serie de izvoare indispensabile pentru cunoașterea perioadei (1601-1697).

Țin să menționez că în această lucrare am utilizat o mulțime de documente inedite găsite de istoricul român Gheorghe Vinulescu în fondurile Arhivei Secrete a Vaticanului¹⁴ și ale Arhivei Congregației De Propaganda Fide, niciodată puse în circuitul științific.

Istoriografiile maghiară și germană s-au ocupat îndelung de istoria catolicilor latini. Sasul Georg Haner, bunăoară, studiind Bisericile din Transilvania, a stabilit în mod just o legătură între episcopia cumanilor și cea de Milcov. El a crezut, totodată, că Transilvania ar fi avut două scaune: unul la Alba Iulia, celălalt la Milcov¹⁵. Opiniile sale derivă din tradiția săsească locală; aceasta susține că, după distrugerea episcopiei de Milcov de către tătari, drepturile acesteia au trecut la capitlul săsesc din Sibiu. Ideile lui Haner au fost reluate de Michael Bonbard în lucrarea *Topographia magni regni Hungariae*, apărută la Viena în 1718, și de către Martin Schmeizel, în *Dissertatio epistolica de statu ecclesiae Lutheranorum in Transsilvania ad... dominum Ernestum Salom Cyprianum*, tipărită la Jena, în 1772.

¹⁰ *Ibidem*, p. 232.

¹¹ I. Ferent, *Istoria catolicismului în Moldova*, p. 136-154, 193-211, 238-246, 302-309.

¹² *Diplomatarium Italicum*, vol. I, vol. II, vol. III, vol. IV; Fr. Pall, *Date inedite*.

¹³ *Călători străini*, vol. V, VII, VIII.

¹⁴ A. Bilio, *Bullarum*, tom. XIV; ARSI, *Polonia*, 78; *Secret. Brev.*, 1505; ASCPF, *SRCG, Lettere*.

¹⁵ G. Haner, *Historia ecclesiarum*.

Iezuitul Samuel Timon este cel care susține pentru prima dată că episcopia cumanilor a continuat să existe și după invazia mongolă din 1241, prin episcopia de Milcov, situată în Moldova, pe malul râului cu același nume. De acolo, scaunul ar fi fost transferat apoi în Transilvania. Păreră contrară, conform căreia eparhia de Milcov n-ar fi de fapt succesoarea episcopiei cumanilor, ci precursora acesteia, a fost susținută în secolul XVIII de Martin Szentiványi, în opera *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*. Aici, autorul susține ideea bizară că fondarea respectivei episcopii ar fi opera Sfântului Niceta din Remesiana.

În studiul intitulat *Milkovia*, apărut la Viena în 1781¹⁶, pastorul calvin J. Benkő, interesat mai ales de originile secuilor din Transilvania, credea că aceștia sunt cumani și că apostolul și fondatorul episcopiei de Milcov ar fi Sfântul Niceta. Pentru a veșteji asemenea elucubrații este suficient să semnalăm că, între sosirea cumanilor în Moldova și moartea lui Niceta din Remesiana, sunt mai bine de șase secole. Și contele J. Kemény a fost preocupat de mai buna cunoaștere a istoriei secuilor (rămași, în parte, catolici, în secolul XVII), susținând însă, fără prea multe probe, originea lor hunică¹⁷.

György Fejér (cu al său *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, tipărit la Budapesta între 1829-1844) și A. Theiner (prin publicarea unor importante documente referitoare la istoria Ungariei) au deschis căile cunoașterii istorice în domeniul nostru¹⁸.

Pentru aprofundarea perioadei domniei lui Gabriel Bethlen am utilizat prețioasele documente existente în colecția lui J. Mircse¹⁹. Cât privește originile catolicismului moldovean, sunt și azi folositoare temeinicele lucrări ale preotului ortodox G. I. Moisescu²⁰, analist obiectiv al documentelor culese din România și Polonia cu ajutorul profesorilor și colaboratorilor săi Oskar Halecki și Teofil Modelski, de la Universitățile din Varșovia și Liouv.

¹⁶ J. Karácsonyi, *A hamis hibás*.

¹⁷ J. Kemény, *Ueber das Bistum*.

¹⁸ A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae*.

¹⁹ J. Mircse, *Oklevéltár Bethlen Gábor*.

²⁰ G. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*.

Istoriografia poloneză²¹, comparativ cu cea maghiară sau săsească, a studiat mai în profunzime fondarea episcopatelor de Siret și Baia.

Listele cu numele episcopilor de aici, întocmite de Barnaba Kedzierscki, au fost apoi reluate de Sulzer²².

1.1. Premisele istorice, culturale și religioase pentru un studiu al catolicismului latin în Transilvania, Moldova și Țara Românească în secolul XVII

Potrivit lui Moiescu, existența catolicismul în Moldova și Țara Românească se datorează convertirii cumanilor prin activitatea misionară a dominicanilor și a cavalerilor teutoni²³ (la începutul secolului XIII). Acestora, în aceeași perioadă, li s-au adăugat emigranți sași²⁴ și secui²⁵ din Transilvania. În 1227, dominicanii au reușit să-l convingă pe *kagan*-ul cuman Bortz-Membrock să accepte să fie botezat la Esztergom, în Ungaria.

Tema pe care o tratez acum – elementul catolic în principatele române – a făcut deja obiectul a numeroase cercetări întreprinse de istorici și de colecționarii de documente.

Pentru Transilvania, statutul juridic și social al credincioșilor catolici a fost precizat în colecția de legi din 1653, *Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae Eadem Anexarum* și, respectiv, în cea din 1669, *Compilatae Constitutiones*.

²¹ A se analiza listele de succesiune ale episcopilor în opera lui E. Sulzer, *Geschichte*, dar și la F. Zacharjasiewicz, *Vitae episcoporum*, care susține însă fabuloasa idee că în 1340 ar fi fost botezați în râul Siret peste 200.000 de cumani nomazi. Mult mai serios este studiul lui G. Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam* și al lui C. Eubel, *Zur Geschichte*, p. 107-126. Autorul cunoscutei opere *Hierarchia catholica medii aevi* a publicat documente referitoare la istoria diecezelor din Baia și Siret (vezi G. Moiescu, *Catolicismul în Moldova*, p. XIX).

²² E. Sulzer, *Geschichte*.

²³ G. Bakó, *Cavalerii teutoni*, p. 143-160; G. Gorski, *L'ordine teutonico*, p. 19-20.

²⁴ F. Zimmermann, C. Werner, *Urkundenbuch*. Asupra istoriei acestui popor: G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürgen Sachsen*; Idem, *Die Siebenbürgen Sachsen*.

²⁵ C. Alzati, *Terra romena*, p. 26-38; A. Possevino, *Transilvania*, p. 45-52; Șt. Pascu, *Voievodatul*, vol. I, p. 39-40.